

Nordiskt bibliotekssamarbete i europeiskt och globalt perspektiv

13-15.9.2007, Hanaholmen – Finland

Föredrag av Mauricio Rojas

Ledamot av Sveriges Riksdag

Norden i globaliseringens tid¹

Mauricio Rojas

Verden rundt omkring de nordiske lande er blevet en anden. Derfor sker der også noget med os selv. De gamle forestillinger om vores verdensbillede og billede af os selv gælder ikke længere. Vi er pludselig blevet tvunget til at stilla det fundamentale spørgsmål, hvem er vi.

Anker Jørgensen

En okänd själ – På jakt efter det nordiska

Med dessa träffande ord av Danmarks före detta statsminister, Anker Jørgensen, inleds boken, *En okänd själ – På jakt efter det nordiska*, som Nordiska rådet publicerade år 1991, som man valt vara året för den nordiska identiteten. Men det är inte bara världen runt de nordiska länderna som har förändrats. De nordiska länderna har också de förändrats på ett åtminstone lika väsentligt sätt. Vi är inte längre som vi brukade vara, vi nordbor, och detta borde vara övertydligt när jag, som är född i Santiago de Chile och fortfarande bryter på svenska, tar mig rätten att säga "vi nordbor". Men det jag syftar på är inte bara den stora invandringen som Norden har upplevt under de senaste decennierna. Det handlar om mycket mer är så. Alla nordbor, oavsett ursprung, påverkas djupt av de stora förändringarna som världen upplever i

¹ Detta föredrag bygger på en text från 2003 kallad *Farväl till gemenskapen*.

denna tid av växande global närhet som vi kallar globalisering. Om dessa stora förändringar eller trender, som håller på att omgestalta det gamla Norden vill jag tala idag. Jag är medveten om att olika nordiska länder påverkas olika mycket av dessa trender men vill ändå hävda att det handlar om förändringskrafter som verkar tvärs över den nordiska mångfalden.

Jag inleder med ett konkret exempel, ett svenskt exempel, för att synliggöra några av de stora förändringarna som vår tid har fört med sig.

Tunnelbanevagnen

Vi börjar med ett tankeexperiment. Vi går fyrtio år tillbaka i tiden, till mitten på 1960-talet och tar tunnelbanan vid Slussen i Stockholm. Vi kliver på vagnen, en liten fysisk plats, vi ser oss omkring, där finns ett trettiotal personer som naturligtvis ser rätt svenska ut. Ja, som man brukade säga om svenskarna för inte så länge sedan, människor vars utseende vittnar om deras ”oblandade germanska ursprung”. Vi kan, bara genom en hastig blick, berätta en hel del om dem. Att nästan alla talar svenska utan brytning, ja nästan alla säger jag eftersom sannolikheten inte var liten då att en också finländare satt där. Vi kan också anta att de har ätit potatis kvällen innan, och att de tänker äta potatis i dag och i morgon och i övermorgon också, om det inte råkade vara torsdag, för då skulle alla äta pannkakor och ärtsoppa. Vi kan också gissa att de, morgonen eller kvällen innan, har fått samma nyheter som alla andra – samma röst, samma tid, samma kanal, eftersom det då fanns bara ett enda Dagens eko och en enda TV-kanal och ett enda TT för alla. Och nästan alla har läst DN eller Svenskan på morgonen och alla vet definitivt vad dessa namn står för. Vi vet också att de någon gång har läst Pippi Långstrump och att de varje vecka låter sig underhållas av Lennart Hyland. Och vi vet att alla vet vad Hammarby, Djurgården och Nacka Skoglund är. Om de är industriarbetare kan vi också förutsätta att de arbetar i ett stort svenskt ägt företag, är med i LO och röstar socialdemokratiskt, och så kan vi fortsätta med våra ganska säkra gissningar. Efter en stund skulle vi ha insett att vi faktiskt visste väldigt mycket om de där trettio helt okända människorna. Vi visste med all sannolikhet mycket om varandra ty vi delade så mycket med varandra, våra liv var helt olika men ändå så lika. Där fanns en djup gemenskap mellan helt okända människor, en stark, platsbestämd gemenskap, en nationell gemenskap som var och en av våra medresenärer bar med sig på ett alldeles otvetydigt sätt.

Nu förflyttar vi oss fyrtio år fram i tiden, till i dag. Samma plats, Slussen, samma tunnelbanevagn, samma antal okända människor – men något radikalt har inträffat. Vi tittar oss omkring och vad ser vi? Vad kan vi förutsätta att vi vet om dessa trettio medpassagerare? Är de svenskar? Några är det med all sannolikhet, några andra möjligtvis, men många är definitivt inte det, åtminstone inte på det gamla sättet, på det där sättet som var så påfallande och självklart på 1960-talet. Vad är det för språk de talar? Förstår de svenska över huvud taget? Har alla läst Pippi Långstrump? Vad åt de i går? Vilka nyheter fick de kvällen innan och på vilket språk? Vad är det för fotbollsklubbar de känner till och kanske hejar på? Vet de vad Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet är? Finns det något stort svenskägt företag kvar där de kan arbeta? Samma plats, Sverige, Stockholm, Slussen, en tunnelbanevagn, men nu är dessa trettio okända personer genuint okända. På 1960-talet åkte vi med ett trettiotal okända svenskar och kanske med någon annan nordbo, nu åker vi med ett trettiotal främlingar, vilkas liv, identitet och vitala referenspunkter kan vara helt obegripliga för oss.

Om vi skulle inleda ett samtal med några av våra medresenärer skulle vi upptäcka att deras liv formas av en mångfald väsentligt olikartade flöden av kommunikation och vitala relationer, som korsar, trotsar, förtätar och omgestaltar vår en gång så enhetliga nationella box, Sverige, på det mest förbryllande sätt. Han som sitter bredvid oss är kurd, bor i Rinkeby och delar platsen Sverige med oss, men hans liv formas på ett radikalt annorlunda sätt än vårt. Den kurdiska teven från norra Irak betyder oändligt mycket mer för honom än SVT. De tidningar han läser, de referenspunkter och relationer som betyder något i hans liv, allt det som ger livet verklig mening och skapar en känsla av samhörighet är obegripligt för oss. Han delar platsen Sverige med oss, men han är en del av något annat, en transnationell gemenskap av kommunikation och identitet, av ekonomiska och sociala relationer, som är oss totalt främmande. Och så skulle vi kunna fortsätta med andra medresenärer, för att snart upptäcka att även om vi delar tunnelbanevagnen och landet och kanske t o m har likadana pass, formar vi knappast en gemenskap i någon djupare bemärkelse.

Tunnelbanevagnen är en metafor för mitt land, Sverige, som det var och som det är, ett land som på några få decennier har gått igenom förändringar som skakar om dess fundament, den grund som genom historiens lopp har format Sverige och dess folk. Men vi kunde göra samma tankeexperiment och använda en liknande metafor nästan varhelst i Norden, ty det som Sverige har upplevt är inte unikt även om intensiteten i den svenska förändringen är

enastående genom den mycket stora invandring som landet har upplevt. Därför vågar jag säga att Norden i dess helhet står inför samma förändringstryck och samma utmaningar. Därför vill jag också påstå att vi kan lära oss en hel del från varandra om hur vår nordiska framtid kan formas, vi kan lära oss mycket från våra framgångar men ännu mer från våra misstag, så att vi inte i onödan upprepar dem.

Det är en mångfald faktorer som bidrar till den snabba omstöpnigen av Norden som vi vittnar idag. Det finns viktiga händelser men det finns också processer, långsiktigt verkande krafter, som successivt och mer osynligt omgestaltar våra länder. Det är dessa processer eller trender som ger händelserna sin inramning och som därmed avgör de tolkningsmöjligheter som omvandlar någonting som har hänt till en verklig händelse i historisk bemärkelse. I fortsättningen kommer jag att diskutera några av dessa stora processer eller trender som håller på att förändra Norden och jag ska, av naturliga skäl, fortsätta att begagna mig av det svenska exemplet för att illustrera desamma.

Platser och flöden

Den första och allra viktigaste av dessa trender – alla de andra är faktiskt preciseringar eller följer av denna stora förändring – gäller samhällslivets rum, det vill säga den arena på vilken samhällslivet utspelas och som utgör dess mest grundläggande villkor. Här finns det som för mig är kärnan i och det radikalt nya med globaliseringen. Fram till för inte så länge sedan var de fysiska platserna, territorierna, lokala, regionala eller nationella, det avgörande för hur vi formade både våra individuella liv och samhällslivet. För exempelvis femhundra år sedan – och så har det för det mesta varit i mänsklighetens historia – var det de lokala förhållandena som definierade horisonten för nästan alla våra viktiga livsval. Gården, byn, socknen och den nära omgivningen var arenan för nästan alla våra ekonomiska, sociala och kulturella aktiviteter. I lokalsamhället fanns nästan allt, från prästen som vägledde vårt andliga liv till den kvinna eller man som vi skulle bilda familj med. Visst fanns det saker utifrån, några tattare som kom förbi då och då, och vi hade trots allt en Jesus och en religion vars ursprung hade väldigt lite med det lokala att göra. Men det lokalas, det nära fysiska rummets, betydelse var ändå överväldigande.

Sedan, för två-trehundra år sedan, börjar man på allvar att politiskt forma en större arena för våra liv, som motsvarar territoriet för de framväxande nationella staterna, nationerna – Sverige i det här fallet, som under 18- och framför allt 1900-talen får en allt större betydelse för hur människornas liv utformas. Då skapades svenskarna, det svenska och den svenska nationen ur lokalsamhällenas och de olika landskapens olikhet. Svenskarna försvenskades på ett mycket effektivt sätt genom nationalstatens mäktiga institutioner och symboler. Som etnologen Jonas Frykman har sagt – ”nationen tänkte sitt folk innan folket tänkte sin nation”. Nationalstaten formade ett fysiskt rum, det nationella territoriet, som har haft stor betydelse för individernas liv i det moderna Sverige. Det var en process som var både lättare och mer djupgående i Sverige än på många andra håll i Europa. Detta på grund av såväl den enorma makt som nationalstaten har haft i Sverige som allt det gemensamma i form av ursprung, historia och levnadsvillkor som präglade de människor som nu skulle nationaliseras och formas till ett folk. Denna process var i grunden inte så annorlunda i de övriga nordiska länderna, trots de uppenbara skillnader som här finns angående nationalstatens historia och utformning.

Tunnelbanevagnen på 1960-talet var ett talande uttryck för detta. Den nationella platsen, denna politiskt formade arena för våra individuella livsöden, skapade villkoren för en stark samhörighet mellan okända individer, en platsbunden gemenskap som i Sveriges men också i de andra nordiska ländernas fall var både djup och påtaglig. Det som jag tror håller på att hända nu, och som är grunden till vår tids alla andra viktiga förändringar, är att de fysiska platserna – både det lokala och det politiskt formade nationella territoriet – inte längre spelar den starka gemenskapsskapande roll som de brukade göra. Platserna håller på att förlora greppet över livet, som allt mer formas på ett radikalt annorlunda sätt. Samhällslivets rum håller på att omdefinieras och sammanfaller allt mer sällan med platserna i såväl fysisk som politisk bemärkelse.

Jag tror att den här processen, där nationerna som fysiskt avgränsade platser penetreras, förtätas och förändras av allt starkare transnationella flöden, pågår överallt. Men eftersom Sverige och Norden av olika anledningar – den etniska sammansättningen, statens viktiga roll, statsreligionen, den omfattande välfärdsstaten – har varit så pass enhetliga är denna förändring extremt tydlig och skakande. Tunnelbanan i New York var antagligen såväl 1967 som 2007 fylld med genuint okända människor, som inte kunde veta mycket om varandra. Så för en amerikan är detta inte så uppseendeväckande, i grunden samma sak som tidigare fast lite

mera. Men i Norden – och därför talar jag om trender som förändrar Norden – finns det en specifik historia som gör att förändringen blir utomordentligt stor och påfallande.

Den här förändringen, där den relativt homogena och väl kontrollerade nationella boxen sprängs, påverkar allt annat i samhällslivet, och vi kommer senare att diskutera andra viktiga trender som i själva verket bara är konkretiseringar av denna så grundläggande förändring. Här vill jag bara ta upp en sak som gäller vårt sätt att tänka eller föreställa oss Sverige som förmodligen gäller också i resten av Norden. Det handlar om ett gap mellan våra föreställningar eller drömmar om Sverige – nationen som en ”föreställd gemenskap”, för att använda Benedict Andersons kända definition – och landet som det verkligen är. Svenskarna, de ”gamla svenskarna” i alla fall, har ett karakteristiskt sätt att tala om Sverige, som jag har döpt till majestätisk singularis. Man säger till exempel: *Det* svenska samhället, *det* – betoningen ligger där – och då menas ett samhälle som är en gemenskap byggd av människor som delar väldigt mycket med varandra, en familj egentligen, en bekant och trygg ring där vi alla dansar efter samma melodi, i samma takt och åt samma håll. Och detta *det* är starkt normativt – så bör det vara, så vill vi att det ska vara, som det alltid har varit, som det alltid ska vara.

Samtidigt är det lätt att utbrista: "Stopp där!, visa mig *det* svenska samhället, var finns det? Vad menar du med *det*?" Och då kan vi lätt konstatera att det inte finns något sådant i verkligheten, att det i dag finns hundratals olika svenska samhällen, alla svenska men så olika varandra och många så långt från idealbilden av *det* svenska samhället som det bara går. Ändå fortsätter vi envist att tala om *det* svenska samhället, och för att göra detta möjligt gör vi ett litet trick med enorma följder: vi omdefinierar allt som inte passar vår nostalgiska idealbild av Sverige. På det viset blir Stockholmsförorten Rinkeby Turkiet, Malmöförorten Rosengård Främmandestän, Mauricio chilinare, mina barn andra generationsinvandrare och så vidare. Vi som stör idealbilden av Sverige blir betraktade som främmande fåglar i väntan på att bli integrerade i *det* svenska samhället, det vill säga framtagna vår olikhet och utplanade som avvikande identiteter.

Vi kan konstatera att Sverige på 1960-talet var så nära *det* svenska samhället som det över huvudtaget går att komma i verkligheten. Den nationell-etniska gemenskapen stod i zenit då. Sedan dess har mycket inträffat och på vägen hit dog *det* svenska samhället som social verklighet, men inte som mental föreställning och normativ längtan. Därför är det så svårt att

lämna denna majestätiska singularis bakom oss och acceptera att det i vårt land ryms en förbryllande mångfald svenskar och svenska samhällen. På samma sätt säger man fortfarande *den* svenska skolan – men var finns *den* svenska skolan? Det var länge sedan det fanns någonting som kunde heta *den* svenska skolan. *Den* svenska skolan lever, på samma sätt som *det* svenska samhället, enbart i vår längtan till ett land som inte längre finns, till en gemenskap av ursprung, värderingar och livsvillkor, till ett folk och ett hem som otvetydigt är vårt.

Kring spänningen mellan detta föreställda Sverige som många saknar så mycket och det verkliga Sverige kommer mycket av morgondagens politiska och sociala konflikter att kretsa. Och denna spänning kommer att växa i styrka eftersom vi befinner oss bara i början av denna så omvälvande process av förändring, som gör att vi delar platsen men inte så mycket mer med varandra. I Norge och Danmark har denna spänning redan påverkat den politiska scenen på ett mycket grundligt sätt. Så kommer det också att ske i Sverige i en snar framtid. Så kommer "det danska", "det norska" och "det svenska" att göras till fanan som reses för att bekämpa en del, den "främmande delen" av det verkliga Danmark, Norge och Sverige. Det är, om detta besannas, ett mycket oroväckande öde för Skandinavien och Norden.

Det här är för mig den första stora förändringen av Norden, en förändring som inte bara gör ont utan ställer oss inför helt nya frågor. Ingen vet ännu riktigt hur man formar samhällslivet efter de platsbundna gemenskapernas bortvittrande. Utmaningen är att hitta nya former för social solidaritet, för gemensam trygghet, för politisk ordning, för demokrati. Amerika – vars hela historia är ett stort experiment i att forma en gemenskap av främlingar som i allt väsentligt förblir främlingar för varandra – är onekligen intressant i detta perspektiv och ger oss några nycklar till framtiden, men de utmaningar som vi har att hantera i den globala närhetens tidevarv är ännu mer radikala än de som *the land of the free* hittills stått inför.

Bortom den etniska nationen

Den mest synliga av de stora förändringarna som omdanar Sverige och stora delar av Norden är en snabbt växande invandring. På kort tid har samhällslivets mänskliga grund, människorna själva, förändrats på ett påfallande sätt när det gäller ursprung, etnicitet och utseende. Sverige är det land i Norden som med sina 1,2 miljoner utlandsfödda invånare klart överträffar alla de

andra – som tagna tillsammans når upp till ca 900 000 invandrade personer. Det betyder att 13 procent av den svenska befolkningen är född utanför landet kontra 7,3 procent i det norska fallet, 6,6 i det danska och 3,3 i det finska. Och denna mäktiga invandringsprocess är långt ifrån avslutad. Förra året nåddes, med drygt 95 000 nyinflyttade invandrare, en *all time high* i svensk invandringshistoria.

Dessa invandrare och deras barn håller på att förändra Nordens mänskliga landskap och skapa en etnisk mångfald som för somliga är fascinerande och för andra skrämmande. Den invandring som Norden i allmänhet och Sverige i synnerhet har upplevt efter andra världskriget är en absolut historisk nyhet med tanke på dess omfattning och den mångfald som den har haft. Det finns inga tidigare paralleller till detta, och vi borde sluta med dessa välmenande men ack så fåniga försök att förringa den moderna invandringens omvälvande kraft genom att säga, som somliga gör i Sverige, att vi alltid har haft invandrare från fjärran länder, exempelvis något tusental valloner, tyskar och skottar, som i allt väsentligt var droppar i ett hav av svensk etnisk gemenskap. Den moderna invandringen handlar om sammanlagt drygt 2,5 miljoner människor som från alla världens hörn har flyttat till Sverige sedan andra världskrigets utbrott. Dessutom har detta inträffat i en tid av tilltagande globalisering där nationalstaten successivt förlorar greppet över det nationella rummet och därmed försvagas dess integrerande kraft. Till detta måste man tyvärr lägga till det faktum att många invandrade personer, framför allt många av dem som kommer från länder i tredje världen, bor starkt koncentrerade i ytterstadsområden, som genom sitt utanförskap i alla avseenden har blivit symboler för en nationell gemenskap som inte längre finns och ett samhälle som faller isär.

Invandringen är emellertid inte den enda kraft som gör den nordiska befolkningen allt mer heterogen. Den mångfald krafter som formar globaliseringen och penetrerar det nationella rummet gör att de nordiska ungdomarna, oavsett ursprung och etnicitet, socialiseras på ett högst skiftande och allt mindre nationellt sätt. Till detta måste vi lägga en annan process som åtminstone för Sveriges del är mycket betydelsefull, nämligen stadslivets egentliga genombrott, uppkomsten av en stadskultur som för första gången sätter sin prägel på en majoritet unga svenskar och därmed på landets framtida utveckling. Vi vet att det svenska, men också mycket av det nordiska med Danmark som partiellt undantag, historiskt sett har formats av det liv och den kultur som hörde landsbygden till. Det är i ett mycket specifikt bondearv det nordiskas hemlighet bör sökas. De svenska, norska och finska städerna har jämförelsevis uppstått mycket sent och varit mycket små, och rätt främmande egentligen för

den befolkningsmajoritet som bodde på landet. Ett utvecklat stadsliv tenderar i sig att skapa kulturmönster och livsstilar som kolliderar med många drag som har varit typiska för det svenska och det nordiska. Staden – när den inte bara är en stor by som många nordiska städer fortfarande är – är mötesplatsen för främlingar, en opålitlig arena som kräver förhållningssätt för att hantera det okända, det otrygga, det oförutsägbara. Detta håller svenskar, norrmän och finländare på att lära sig nu, när de mentalt tar steget in i både stadslivet och mångfaldens tid.

För Sveriges del har denna utveckling mot växande mänsklig mångfald sprängt grunden för det monolitsamhälle, format av ett och samma människomaterial – för att begagna mig av ett gammalt språkbruk – som Sverige en gång var. Vart vi är på väg är högst oklart. Ett både harmoniskt och dynamiskt mosaiksamhälle är vår utopi; ett kaotiskt Babels torn är vår dystopi. Sverige är i dag varken det ena eller det andra utan någonting mittemellan, med tydliga element av såväl den tilltalande mosaiken som det dystopiska kaoset. Mosaiken har en sammanhängande och behaglig form, och det kan man inte riktigt säga om dagens Sverige. Vi har fått mångfald men vi har inte fått mångfalden att hänga ihop på ett bra sätt. Det stora politiska arbetet som vi har framför oss handlar just om detta, att få olikheten att forma en någorlunda behaglig och välfungerande mosaik. Det handlar om att definiera balansen mellan den gemensamma ramen, som fordras för att hålla ihop olikheten, och den olikhet som fordras för att vi inte skall kvävas.

I detta avseende har vi haft stora svårigheter i Sverige. En högtravande multikulturell retorik har i årtal ensidigt betonat mångfalden och reducerat det svenska kulturarvet till ett bland många andra likvärdiga kulturarv. Det var som om landet plötsligt hade blivit ett oskrivet blad, som nu skulle fyllas av alla tilltänkliga kulturella inslag. På detta vis negerades det mest uppenbara, att det är i Sverige och utifrån svenska förutsättningar den nya mångfalden ska byggas. Så har också det svenska språkets betydelse för en fungerande gemenskap nonchalerats. Följden har blivit ett samhälle som allt mindre hänger ihop, ett samhälle med allt mindre gemenskap, som allt mer liknar en ansamling främlingar enbart förenade av ett gemensamt pass och några formella spelregler. Det är det främlingskap som jag har illustrerat med tunnelbanevagnen, som på detta vis har blivit upphöjt till samhällsideal och så kan inte ett hållbart samhälle byggas upp.

Medelsvenssons död

Den tredje stora trenden som håller på att förändra Norden handlar om vad vi kan kalla samhällslivets organisationsform. För inte så länge sedan organiserades det mesta av samhällslivet inte bara av platsens och den nationella statens institutioner utan också av olika organisationer. Då var det inte ovanligt att en människas hela vuxna liv och identitet kretsade kring ett antal starka organisationer som man var med i. Så kunde en persons liv i det svenska fallet vara ett liv som anställd vid Posten, Statens Järnvägar (SJ), Volvo, Alfa Laval eller Ericsson. Man började tidigt i organisationen, och fyrtio år senare lämnade man den med en medalj på bröstet eller en guldklocka på handleden. Livets fasta punkt var karriären i organisationen, den gav social identitet, trygghet, lön, vänner och bekanta. Han, och i vissa fall hon, var något som amerikanerna kallade *organization man*, industrisamhällets mänskliga prototyp.

Denna värld av organisationer, som verkade vara så absolut solida, bestående och oföränderliga, håller på att försvinna. Detta är särskilt relevant i Sverige, ett land som på ett extremt sätt präglades av stora organisationer som verkade vara odödliga och som skapade en stark känsla av kontinuitet och stabilitet. I princip var det samma storföretag som föddes redan under 1800-talets sista decennier, samma politiska partier under praktiskt taget hela 1900-talet och samma Landsorganisation (LO). Partierna och LO har vi fortfarande kvar fast i allt mer försvagad form, men nästan allt annat visar att det inte längre finns organisationer av den typ som en gång kunde ge oss trygghet livet igenom. Tänk, en dag försvann t o m ärkesymbolen för det gamla och trygga Sverige, det som jag trodde aldrig skulle kunna försvinna – postkontoren, dessa Folkhemssveriges verkliga torg och mötesplatser. Hade vi för bara tjugo år sedan sagt att vi en dag skulle ha ett Sverige utan postkontor, hade alla trott att man var galen. Skulle man dessutom ha sagt att det kanske kommer en dag då vi inte har SJ eller Ericsson kvar, då hade alla varit säkra på att vi tillhörde galningarnas skara. Men i dag finns det inte en vettig människa som kan vara säker på motsatsen eller som skulle bygga sitt livsprojekt på en sådan organisation. Vem kan i dag tro att om man börjar på Volvo när man är 20, slutar man på Volvo när man är 65? Konsekvenserna av dessa organisationers obeständighet har varit chockerande för många. Hur ofta har vi inte sett dessa besvikna ansikten på anställda i ett företag som varit medelpunkten i livet – deras eget och kanske

också en hel orts liv – och som plötsligt försvinner. Där står de, mentalt oförberedda, besvikna, klagande som om deras liv vore någon annans ansvar.

Efter organisationernas svikna löfte om livslång trygghet återstår bara vi, individerna, och våra närmaste gemenskaper som samhällslivets verkliga organisationskärnor. Det är bara kring oss själva och våra närmaste som vi kan bygga upp hållbara livsprojekt, där vi går in i och ut ur olika organisationer och nätverk men inte låter dem bli bärare av vår trygghet. Det kräver ständig vaksamhet och en beredskap att flytta på sig, gå vidare, förkovra sig, ta risker. Det kan vara jobbigt för många, stressande, ångestskapande, och ge upphov till en stark längtan efter ett liv där man lugnt kan slå sig till ro, där någon annan tar hand om en och sköter många av dessa svåra livsval som kräver så mycket av oss. Det ständiga ansvars- och risktagandet är, liksom friheten, ett svårt predikament som föder sin motsats, en vilja att fly från allt detta, som kan ta sig många olika former alltifrån att välja en stark ledare som kan skapa trygghet åt oss till en sjukskrivning som kan ge oss en stunds vila.

Organisationernas avtagande betydelse innebär också att korporatismens tid är över. Under industrisamhällets guldålder styrdes mycket av samhällslivet genom förhandlingar och överenskommelser mellan stora organisationer som representerade olika mäktiga intressegrupper. Sverige, men så också de andra nordiska länderna, var i detta avseende mycket framträdande bland industrisamhällena. Den korporativa maktkoncentrationen har sällan kommit upp i andra länder till de nivåer som den uppnådde i Sverige, och dess betydelse för individernas liv kan knappast överdrivas. Från mina första år i Sverige på 1970-talet kommer jag fortfarande ihåg dessa ödesmättade möten mellan Svenska Arbetsgivarföreningens VD och Landsorganisationens ordförande i spetsen för sina respektive förhandlingsdelegationer, och den dramatik som hörde till dessa möten. Den spända väntan under flera dagar – det var faktiskt som om hela Sverige stod still i väntan på att vit rök skulle stiga upp från Blasieholmen eller det ställe där mötet hölls. Alla visste att allt väsentligt skulle avgöras där, våra löner, räntor, utrymmet för politiska reformer o s v. Alla visste att de där två patriarkerna bestämde så oerhört mycket över våra liv, och det visste också den tredje store patriarken i Sverige, ordföranden i det stora och alltid regerande socialdemokratiska arbetarpartiet.

Ja, detta var verklighet för inte så länge sedan men ändå i en helt annan tid, i den starka gemenskapens och den etniska nationens tid. Till organisationernas och industrisamhällets

Sverige hörde en av de för mig mest intressanta bekantskaperna i mitt nya land, nämligen Medelsvensson. Jag läste svenska, och läroboken var orange och hette *Familjen Svensson*. Den handlade om Medelsvenssons liv på lätt svenska. Det var både roligt och lärorikt, men också en smula kränkande – jag fick det definitiva intrycket att det man ville lära mig inte i första hand var det svenska språket utan ett sätt att leva, eller snarare *det* rätta sättet att leva som inte var något annat än det svenska sättet. Det var med andra ord en undervisning i civilisation och handlade om så elementära saker som att gå över gatan på de vitrandiga övergångsställena o s v. Det var folkbildningen och Socialstyrelsen i koncentrat. Jag visste inte då att så hade också svenskarna själva gjort, att detta folk hade lärt sig att leva på det rätta sättet tack vare först statskyrkans och sedan den stora statens omsorg och rekommendationer. Men på den tiden levde Medelsvensson inte bara i böcker för nykomlingar från sydligare länder. Denna märkliga människa fanns överallt, tidningarna skrev ofta om honom och alla kände till honom på ett sätt som våra barn, som knappast har hört talas om Medelsvensson, skulle ha svårt att förstå.

Denne Medelsvensson, som var så livslevande när jag kom till Sverige, är numera död och begravet. Han dog någon gång på vägen hit, vi vet inte exakt när. Det vi däremot vet är när och varför han föddes. Det var 1930, vid den stora Stockholmsutställningen, modernismens genombrott i Sverige, som statistikerna lanserade Medelsvensson, ett mycket signifikant statistiskt genomsnitt av svenska folkets liv och egenskaper, som skulle bli ännu mer signifikant framöver. Genom att lära sig någonting om Medelsvensson fick man veta ganska mycket om många verkliga svenskar – hur mycket falukorv de åt, hur ofta de älskade, vilka klädesplagg de gillade, hur standardmöblemanget i ett svenskt hem såg ut o s v. Medelsvensson var det svenska folkets spegelbild, och många kunde känna igen sig i den. Hans faktiska existens – som var mer påtaglig än liknande figurer från andra länder – var en produkt av ett mycket homogent samhälle, som genom folkhemmets institutioner och de stora korporativa organisationernas omfamning skulle bli ännu mer homogent under de kommande decennierna.

I dag kan vi konstatera att det inte finns mycket kvar av denna statistiska mittpunkt eller det genomsnitt som var så signifikant en gång i tiden. För ett par decennier sedan upptäckte statistikerna att denna mittfåra höll på att tömmas på folk, att färre och färre svenskar passade in på den bild som Medelsvensson representerade. Därför dog Medelsvensson, detta

statistiska påhitt som utvecklingen mot en allt större mänsklig mångfald och ett allt mer fragmentiserat samhälle gjorde obrukbart.

Omfördelning och reciprocitet

Vi har sett hur samhällslivets rum, mänskliga grund och organisationsform förändras i denna den globala närhetens tid. Det sammanlagda resultatet av dessa förändringar är att vi går från en djup gemenskap, där vi delade oerhört mycket med varandra, till en gemenskap *light*, där vi ofta inte ens vet vad vi delar med varandra. Denna process påverkar också samhällslivets utbytesprinciper, det vill säga hur vi organiserar utbytet och fördelningen av det vi äger och producerar. Häri ligger den fjärde stora trenden som förändrar Norden.

I teorins värld finns det två radikalt motsatta utbytesprinciper – omfördelning kontra reciprocitet – som motsvarar två helt olika samhällstyper. Å ena sidan har vi starkt gemenskapspräglade samhällsorganisationer, det som i sociologin fortfarande kallas *Gemeinschaft* efter Ferdinand Tönnies begrepp i hans banbrytande avhandling från 1887. Det är så som de nordiska samhällena har formats och de var för inte så länge sedan präglade av en känsla av närhet och samhörighet, gemensam historia och gemensamt öde. I en sådan samhällstyp tenderar omfördelningen att bli den centrala utbytesprincipen, eftersom vi uppfattar varandra som en del av en stor familj. Då kan vi göra anspråk på det som andra äger och producerar på samma sätt som andra kan göra anspråk på att förfoga och bestämma över mycket av det som är vårt. Vår äganderätt är inte absolut i detta fall, den är villkorlig och egentligen underkastad vår kollektiva rätt över alla våra samlade resurser och rikedomar. På det viset har vi alla en viss äganderätt eller "allemansrätt" över allt. Det finns starka band människor emellan som skapar legitima krav på hur andras liv skall levas och nyttigheterna fördelas. I ett gemenskapssamhälle är den typ av strikt reciprocitet som är typiskt för en marknadsekonomi – alltså ett ömsesidigt och frivilligt utbyte, där jag ger något till dig bara om du ger något till mig av samma värde – en omoralisk princip, det vill säga en princip som bryter mot gemenskapssamhällets mest grundläggande regler om ömsesidig närhet, beroende och solidaritet. Det tydligaste uttrycket i det moderna samhället för ett gemenskapssamhälle är de höga skatterna, som gör stora transfereringar möjliga och som också ger kollektivet eller

staten stor makt, så som har varit fallet i de nordiska länderna. Det kallar vi välfärdsstaten och nordborna vill inte leva den förutan.

Motsatsen till detta är, för att använda en talande motsägelse, en gemenskap av främlingar eller den typ av gemenskap *light* som Sverige och Norden nuförtiden tenderar att utveckla, det som Ferdinand Tönnies ville fånga genom begreppet *Gesellschaft*. Där är reciprocitetsprincipen naturlig. Jag ger lika mycket som jag får, jag betalar för det jag får och vill behålla så mycket makt och frihet som möjligt att styra mitt liv efter eget huvud, ty ingen vill styras av främlingar. Marknadsekonomin, som helt bygger på reciprocitetsprincipen, är det bäst lämpade ekonomiska systemet i ett sådant samhälle. Marknadsekonomin uppfanns en gång i tiden just för att hantera bytesrelationer mellan främlingar, och därför är den så dåligt anpassad för att över huvudtaget hantera gemenskapsrelationer. Anledningen är enkel – vi har inte tillräckligt med främlingskap till varandra i en nära gemenskap, i en familj till exempel, för att kunna kräva ett mot ett och hävda reciprocitetsreglerna. På samma sätt är omfördelningsprincipen dåligt lämpad att styra bytesrelationer i ett samhälle där vi saknar den närhet och samhörighet som kan göra det legitimt att ge andra makt över mitt liv, min egendom och mitt arbete. Det tydligaste uttrycket i modern tid för ett sådant samhälle är Förenta Staterna med dess kända motstånd mot höga skatter och att ge en alltför stor makt åt staten. En välfärdsstat à la Norden och amerikanerna är därför inkompatibla eftersom en sådan stat bygger på en samhällstyp som är raka motsatsen till den amerikanska.

Uppkomsten av en gemenskap *light*, där de flesta människor är främlingar för varandra, skapar allvarliga moraliska och praktiska problem för en samhällsorganisation som den som Sverige och övriga nordiska länder har fått i arv från tiden då dessa länder präglades av en djup gemenskap. Ta som exempel skatterna och transfereringssystemen. Kan det vara acceptabelt att transferera så mycket av våra egna inkomster till människor som vi inte upplever minsta samhörighet med? En sådan situation skapar den typ av moraliskt missnöje som numera präglar många svenskars syn på invandrare, som får ta del av transfereringssystemen på ett sätt som uppfattas som illegitimt eftersom de inte betraktas som en del av gemenskapen. Att det i mycket handlar om detta kan man förstå om man jämför den militanta irritation som många upplever över invandrarnas bidragsberoende med det ofta skämtsamma, och under alla omständigheter oändligt mer toleranta, förhållningssättet till exempelvis norrlänningar som lever på bidrag, åker scooter, fiskar och jagar på det gemensamma bekostnad. Det är som om de på något sätt har rätt till detta, eftersom de är en

del av familjen. Bidragsutnyttjandet bland etniska svenskar kostar tveklöst mycket mer pengar än det som går till invandrare, men det är de senares fall som verkligen uppfattas som djupt omoraliskt och provocerande.

Samtidigt är det viktigt att påpeka att det inte bara är toleransen mot höga skatter och omfattande omfördelningar som minskar när avståndet människorna emellan växer. Också utnyttjandet av transfereringssystemen kan urarta, när de moraliska spärrar som gemenskaps känslan skapar urholkas. Att roffa åt sig så mycket man kan från främlingar är oändligt mycket lättare än att göra det från sina egna. Därför måste ett samhälle av främlingar alltid vara på sin vakt mot ett sådant predatoriskt utnyttjande av kollektiva nyttigheter och trygghetsmekanismer. Det håller vi i Sverige på att lära oss, ty människorna i vårt land, oavsett var de är födda, tenderar att mer och mer bete sig som predatoriska främlingar i detta avseende. Det skapar svåra dilemman i övergången från den djupa gemenskapens mycket omfattande välfärdsstat, som för att fungera förutsatte en stark moralisk känsla av ansvar och en vilja att bidra till kollektivet, till den typ av stat som motsvarar en gemenskap *light*, det vill säga en mycket mer begränsad stat som misstror sina medborgare lika mycket som medborgarna misstror sin stat.

Slutord

Dessa är, enligt min mening, de viktigaste processerna eller trenderna som håller på att stöpa om Norden. De gamla etniska nationerna, enade kring en gemensam historia och ett delat kulturarv, nationer vars institutioner och värdegemenskap har formats genom århundradena, håller på att förpassas till det förflutna. Så har det redan skett i Sverige men hela Norden är på samma utvecklingsspår. Vi rör oss mot en annan typ av nation, men vi har en lång väg att vandra för att nå dit. Vi befinner oss i ett märkligt tillstånd, bland skärvor av det gamla och fragment av det nya eller – för att använda den brittiske skalden Matthew Arnolds ord – mellan två världar, en som dog och en som ännu inte kan födas. Det är de nordiska ländernas predikament i början av globaliseringens och mångfaldens tid.

Framtiden får utvisa hur Norden kommer att klara det omvandlingstryck som den globala närhetens tid för med sig. Att vi står inför stora utmaningar råder det ingen tvekan om. Det

finns säkert mycket att sörja och jag förstår det vemod med vilket många blickar tillbaka mot den typ av stark gemenskap som de nordiska länderna en gång var. Men vi kan inte leva med blicken vänd mot det förflutna. Därför vill jag avsluta med några ord ur en bok, *Förflutenhetens landskap* av den svenske historikern Peter Englund

...och även om man ibland med stor trånad önskar sig åter till den svunna världen finns det som alltid i historien ingen väg tillbaka, bara en väg framåt, ty livet och det sätt på vilket vi ser på livet har en gång för alla förändrats.